

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Son 8 Jild 4
2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохидат Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент,

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Бегамова Насиба Холмурзаевна</i> МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА АГРАР СОҶА ХОДИМЛАРИНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИКНИНГ РОЛИ (ЎЗБЕКИСТОН ЖАНУБИЙ ВИЛОЯТЛАРИ МИСОЛИДА)	11-19
<i>Насиратдинов Сапар Жеткербай-улы</i> ЭТНОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАРДА ФОТОГРАФИЯНИНГ ЎРНИ	20-25
<i>Нарманов Феруз Асфандиёрович</i> ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИНИНГ ЎҚИТИЛИШИ	26-30
<i>Rustamov Ixomidin</i> “O‘ZBEKISTON - 2030” STRATEGIYASI – XALQ STRATEGIYASI (YANGI O‘ZBEKISTON TARIXI)	31-34
<i>Normo‘minov Aziz</i> O‘ZBEKISTONLIK SPORTCHILARINING PARAOLIMPIYAMUSOBAQALARIDAGI ISHTIROKI	35-39
<i>Turdiboyeva Gulmira</i> VOYAGA YETMAGANLAR HUQUQBUZARLIGIGA QARSHI KURASH BO‘YICHA TARG‘IBOTLAR SAMARASI	40-44
<i>Xamidova Shoira Rasulovna</i> PARASPORT TURLARI VA ULARNING QONUNIYATLARI	45-51
<i>Ахмедов Жасурбек Зокиржонович</i> МАДАНИЯТШУНОСЛИК ВА НОМОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДА	52-54

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximov To‘xtabek Jumaboyevich</i> KICHIK BIZNES KORXONALARINING EKSPORT SALONIYATINI OSHIRISHGA TA‘SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI	55-60
<i>Allaberganov Xushnud Allaberganovich</i> TASHQI SAVDO SALONIYATINING MINTAQA IQTISODIYOTIDA TUTGAN O‘RNI	61-68
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ КОРИДОРЫ: СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ВЫГОДА И ПОИСК РЕШЕНИЯ НЕПРОСТЫХ ЗАДАЧ	69-81
<i>Baqoeva Dilfuza</i> SANOAT KORXONALARIDA SOTUV TIZIMINING OLIV BORILISHI, MOHIYATI VA YO‘NALISHLARI	82-86
<i>Adilov Mirkomil Miralimovich</i> TIJORAT BANKLARI KREDIT QO‘YILMALARINING MANBALARINI ТАКОМИЛЛАСHTIRISH	87-93

<i>Donayev Sheroli Burxonovich</i> DON MAHSULOTLARI KORXONALARIDA RIVOJLANTIRISH ASCENT STRATEGIYASINING AHAMIYATI	94-101
<i>Кахаров Жасур Абулқосимович</i> ГАСТРОНОМИЯ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	102-109
<i>Рахмонов Шухрат Шавкатович</i> ТУРИСТИК МАҲСУЛОТ ДИВЕРСИФИКАЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	110-117
<i>Sherov Alisher Bakberganovich</i> OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLIYALASHTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI	118-129
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Tag'oyeva Dilnavoz Narziqulovna</i> MAHMUDXO'JA BEHBUDIY MA'RIFATPARVARLIK G'OYALARI VA ULARNING IJTIMOIIY- AXLOQIY MUNOSABATLARDAGI KONSTRUKTIV MOHIYATI	130-135
<i>Muhamedov Asror</i> G'ARB RENNESANSIGA TURTKI BO'LGAN OMILLAR	136-145
<i>Aripova Zulfiyaxon Salijanovna</i> HOZIRGI ZAMONDA ETIKA VA ESTETIKANI O'QITISHNING AMALIYIJTIMOIY AHAMIYATI	146-151
<i>Abdumalikov Abdulatif Abidjanovich</i> INSONNING TABIATGA NOOSFERAVIY MUNOSABATINI YUKSALTIRISH ZARURIYATI	152-156
<i>Xolmatov Uchqunjon Xamidullayevich</i> AXBORIY-PSIXOLOGIK VA MADANIY TAHDIDLAR SHAROITIDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA HAMJIHATLIKNI TA'MINLASHNING TA'LIMIY-TARBIYAVIY VAZIFALARI	157-162
<i>Шоназаров Жамшид Шухратович</i> ЖАДИДЛАР ҒОЯЛАРИ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ БИЛАН ҲАМОҲАНГ	163-168
<i>Хо'janova Tamara Jo'raevna</i> YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARINI AXBOROT URUSHI DAVRIDA MAFKURAVIY TAJOVUZLARDAN ASRASH OMILLARI	169-174
<i>Quchqorov Javlon Suyundik o'g'li</i> MILLIY G'OYA VA DEMOKRATIK O'ZGARISHLAR DIALEKTIKASIGA MADANIY HODISALAR SIFATIDA QARASH	175-179
<i>Muxtorova Tutixon</i> GLOBALLASHUV JARAYONLARIGA FALSAFIY YONDASHUVLARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	180-186
<i>Rahmonova Mavluda Abdusamadovna</i> ABDURAUFIY FITRATNING "OILA" ASARIDA JAMIYAT MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJIGA DOIR QARASHLARI TAHLILI	187-194

<i>Pirnazarov Nurnazar</i> TANA, RUX VA MA'NAVIYATNING INSON BORLIG'IDAGI AKS ETISHINING FALSAFIY TAHLILI.....	195-201
<i>Ismailov Dilshod Baxriddinovich</i> DAVLAT FUQAROLIK XIZMATCHILARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING MA'NAVIY-AXLOQIY SEGMENTI:KOMPARATIV YONDASHUV	202-209
10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI	
<i>Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna</i> RAY BREDBERI VA ISAJON SULTON ASARLARIDA MA'RIFATPARVARLIK MOTIVLARI TALQINI	210-216
<i>Bozorbekov Ahmadbek</i> O'ZBEK TERMINOLOGIYASIDA TEXNIK, ZAMONAVIY LOGISTIKA SOHASIDAGI TERMINLARNING YASHALISH MODELLARI VA PARADIGMATIKASI	217-230
<i>Xamrayev Fozilbek Yo'ldoshevich</i> ZAMONAVIY O'ZLASHMALARNI MILLIYLASHTIRISHDA O'ZBEK TILINING TARIXIY ZAXIRA MANBALARIDAN FOYDALANISH	231-236
<i>O'tebaeva Dilbar</i> TURKIY TILLARGA UMUMIY BO'LGAN EKOLOGIK ATAMALAR	237-242
<i>Asqarova Shaxnoza Kamolidinovna</i> EPIK KLISHELAR HAMDA ULARNING INGLIZ VA NEMIS TILLARIDAGI TALQINI ("ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA)	243-247
<i>Kadirova Zaynab Bakoyevna</i> INGLIZ TILIDAGI REKLAMANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI	248-252
<i>Allaberganova Nilufar Matnazar qizi</i> QOFIYA ASOSLARIDAGI MATNLARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI	253-256
<i>Nabiyeva Rushana Jamol qizi</i> OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI NOMLARI LEKSIK-SEMANTIK GURUHINING MA'NOVIY GURUHLARI VA ULARDA YANGI O'ZLASHMALARNING ISHTIROKI HAQIDA	257-262
<i>To'rayeva Iroda Sheramatovna</i> FOLKLORIZMLAR TIZIMIDA ETNOGRAFIK FOLKLORIZMLARNING O'RNI VA SPETSIFIKASI	263-268
<i>Qodirova Munisa Erkinjon qizi</i> BADIY MATNDA QO'LLANILGAN SAN'ATGA OID TERMINLARNING LEKSIK TIPOLOGIYASI (INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)	269-272
<i>G'aniyeva Nozanin G'ayratovna</i> MARKAZIY OSIYODA JADID AYOLLARINING PATRIARXAL TUZILMALAR VA MUSTAMLAKACHILIK ZULMIGA QARSHI CHIDAMLILIGI VA QARSHILIGI	273-277
<i>Zaripova Dilfuza Baxtiyorovna</i> TURKIY ADABIYOTDA "IBROHIMI ADHAM" QISSALARI TAHLILI	278-284
<i>Eshniyazova Maysara Beknazarovna</i> ALISHER NAVOIYNING "ARBA'IN" ASARIDAGI HADISLAR BAYONIDA G'OYAVIY-BADIY IFODA MUKAMMALLIGI	285-292
<i>Raxmonova Dildora Mirzakarimovna</i> O'ZBEK JADID ADABIYOTIDA OVRUPO MADANIYATI TALQINI	293-298

12.00.00 – YURIDIK FANLAR*Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna*

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI HUQUQIY TIZIMLARIDA KODEKSLASHTIRISH

JARAYONINING AYRIM NAZARIY-HUQUQIY MASALALARI 299-306

Узакова Гўзал Шариповна

ШАҲАРЛАР ВА БОШҚА АҲОЛИ ПУНКТЛАРИДА АТРОФ МУҲИТНИ МУҲОФАЗА

ҚИЛИШНИНГ ЭКОЛОГИК-ҲУҚУҚИЙ ТАЛАБЛАРИ 307-325

Пулатова Нодирахон Собиржонова

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УСТРАНЕНИЯ СУДЕБНЫХ ОШИБОК В ОБЕСПЕЧЕНИИ

ПРАВ ЧЕЛОВЕКА 326-332

Nizamatdinov Kayrat Keunimjaevich

MOBIL ALOQA XIZMATI KO'RSATISHDA MILLIY ALOQA OPERATORLARINING FAOLIYATINI

HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNI TAKOMILLASHTIRISH 333-341

Абдурахманова Нодирахон

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В

ОНЛАЙН АРБИТРАЖАХ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ 342-345

Vokiyev Jahongir Nurmatjon o'g'li

TA'LIM OLIH HUQUQINING GENEZISI HAMDA UNING YURIDIK TABIATI 346-356

Madiyev Faxriddin Xoshim o'g'li

SHAXSIY HAYOT DAXLSIZLIGI HUQUQINI TA'MINLASH MASALALARI 357-368

Утапов Фурқат

ИНДИВИДУАЛЛАШТИРИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА ТОВАР БЕЛГИСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ

МАҚОМИ 369-374

Dilboboyev Nozimbek Shavkat o'g'li

XALQARO VA MILLIY DARAJADA INVESTITYA QONUNCHILIGINING RIVOJLANISH

TENDENSIYASI 375-381

Назарова Марҳабо

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА И РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В

УЗБЕКИСТАНЕ 382-386

Абулхайров Рустамхон Ибодуллаевич

ПОРТЛАШ СОДИР БЎЛГАН ЖОЙНИ КЎЗДАН КЕЧИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА ЎТКАЗИШ

МАСАЛАЛАРИ 387-400

Абдусамиева Дилрабо Абдувахоб кизи

ВОПРОСЫ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ БЫВШИХ ОСУЖДЕННЫХ В НЕКОТОРЫХ

МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТАХ..... 401-406

Abdikhakimov Islombek

LEGAL RELATIONS AND STAKEHOLDERS IN QUANTUM TECHNOLOGIES REGULATION: A

COMPREHENSIVE ANALYSIS OF GOVERNANCE FRAMEWORKS 407-412

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI*Djabbarova Nilufar Baxtiyarovna*

TALABA-QIZLARDA LIDERLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA FALSAFIYPEDAGOGIK

YONDASHUVLARNING ROLI 413-417

<i>Mamatqosimov Jahongir Abirqulovich</i> BO'LAJAK REJISSYORLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI ADABIY ASARLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHDA DEBYUT MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI	418-423
<i>Kurbanova Shukurjon Yeldashbayevna</i> HOFIZ XORAZMIY DIDAKTIK QARASHLARINI O'RGANISHNING HOZIRGI HOLATI	424-429
<i>Ismoilova Shodiyaxon Xusanboy qizi</i> NEMIS TILIDAN KEYIN INGLIZ TILI O'RGANISH JARAYONIDA FONETIK INTERFERENSIYANI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR	430-435
<i>Salimov Ma'ruf Eshdovlat o'g'li</i> O'QUVCHILARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	436-439
<i>Палванова Умида Бахрамовна, Тургунов Собитхон Ташпулатович, Якубова Азада Ботировна</i> ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ОБУЧЕНИЕМ СТУДЕНТОВ НАВЫКАМ ОКАЗАНИЯ ПЕРВОЙ ПОМОЩИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА	440-444
<i>Rasulova Fotima Farxotovna</i> O'QUVCHILARNI IJODIY FIKRLASHGA YO'NALTIRISHNING NAZARIY VA USLUBIY YO'NALISHLARINING ILMIY TAHLILI.....	445-450
<i>Saidxo'jayev Muhammadxo'ja Ma'rufxo'ja o'g'li</i> YOSHLARNI MA'NAVIY-MA'RIFIY TARBIYALASHDA IJTIMOYIY - PEDAGOGIK OMILLAR VA ULARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI.....	451-456
<i>Utepbergenov Aydos Janabayevich</i> SAHNA NUTQI O'QITISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI	457-461
<i>Nozima Muqimovna Hamdamova</i> MAJBURIY FANLARDAN TALABLARNING KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK DASTURLARIDAN FOYDALANISH.....	462-467

Received: 30 July 2024
Accepted: 5 August 2024
Published: 15 August 2024

Article / Original Paper

THE GENESIS OF THE RIGHT TO EDUCATION AND ITS LEGAL NATURE

Bokiev Jakhongir Nurmatjon ugli

Tashkent State Law University, Senior lecturer of the Department of Constitutional Law

E-mail: jahongirlawyer1@gmail.com

Abstract. The majority of countries that have seen significant progress in recent years attribute their success to the state's emphasis on education and the opportunities it provides. Indeed, the next generation of young people with advanced knowledge and skills will be critical to the country's future and prosperity. Undoubtedly, education plays an important role in the development of such potential of young people. In recent years, special attention has been paid to education in the Republic of Uzbekistan, and a number of important documents have been adopted. This article describes the essence of the right to education and its legal nature.

Keys words: human rights, education, right to education, right to higher education, umbrella law, complex law, constitutional law, social law

TA'LIM OLISH HUQUQINING GENEZISI HAMDA UNING YURIDIK TABIATI

Bokiyev Jahongir Nurmatjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti, Konstitusiyaviy huquq kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. So'nggi yillarda jadal rivojlanishga erishgan davlatlarning aksariyatida bunday o'sishning asosiy sababi sifatida ta'limga davlat tomonidan berilgan e'tibor va yaratilgan imkoniyat deb baholanmoqda. Darhaqiqat kelajak avlod bo'lgan yoshlarning yuksak bilim, ko'nikma egasi bo'lishi yurtning kelajagi, ravnaq topishi uchun juda ham muhim omil hisoblanadi. Yoshlarning bunday salohiyatli bo'lishida, hech shubhasiz, ta'limning o'рни salmoqlidir. O'zbekiston Respublikasida ham ta'limga so'nggi yillarda alohida e'tibor qaratilib, bir qator muhim hujjatlar qabul qilindi. Ushbu maqolada ta'lim olish huquqining mazmun-mohiyati, uning yuridik tabiati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: inson huquqi, ta'lim, ta'lim olish huquqi, oliy ta'lim olish huquqi, soyabon huquq, murakkab huquq, konstitusiyaviy huquq, ijtimoiy huquq

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I8Y2024N48>

Bugungi kunda insoniyat hayotida raqamli texnologiyalarning ahamiyati salmoqli hisoblanib, ular inson huquq va erkinlarini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Raqamlashtirish jarayonlari ko'pgina sohalarda bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham keng ko'lamda yoyildi hamda fuqarolarning ta'lim olish huquqini ta'minlashga ijobiy ta'sir etmoqda. Biroq shuni ham ta'kidlash lozimki, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirishda ayrim savollarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu holat esa sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi. Shu sababli ta'lim olish huquqi tushunchasining konseptual, ilmiy-metodologik jihatlari hamda uning huquqiy tabiatini, raqamlashtirish sharoitidagi oliy ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilish mazkur tadqiqot ishining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim olish huquqi nafaqat konstitutsiya va qonunlarimizda, balki umume'tirof etilgan xalqaro huquqiy hujjatlarda ham mustahkamlanganligi sababli tadqiqotni ushbu huquqiy asoslarni tahlil qilish orqali boshlash maqsadga muvofiq.

Ma'lumki, 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasida ta'lim olish huquqi belgilab qo'yilgan bo'lib, unga ko'ra, "har bir inson ta'lim olish huquqiga ega. Ta'lim olishda hech bo'lmaganda boshlang'ich va umumiy ta'lim bepul bo'lishi lozim. Boshlang'ich ta'lim majburiy bo'lish kerak. Oliy ta'lim har kimning qobiliyatiga asosan hamda yetarli imkoniyat doirasida bo'lmog'i kerak" [1].

Mazkur xalqaro normadan ko'rish mumkinki, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida ta'lim olish huquqi umumiy ma'noda, ya'ni ta'limning ayrim turlari majburiyligi va bepul amalga oshirilishi, barcha uchun ta'lim olish huquqini ta'minlashda teng imkoniyatlar yaratilishi nazarda tutilgan.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 50-moddasida har kimning ta'lim olishga bo'lgan huquqi mustahkamlab qo'yildi. Bunda umumiy o'rta ta'limning majburiy ekanligi, bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olish huquqi davlat tomonidan kafolatlandi.

XX asr boshida dunyo mamlakatlarining 57 foiz qismi konstitutsiyasida bepul ta'lim kafolatlangan bo'lsa, bugungi kunda bu ko'rsatkich 70 foizdan ortganligini ko'rish mumkin [2].

Shu o'rinda bepul ta'limga ham qisman to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Sh. Asadovning ta'kidlashicha, bepul ta'lim deganda davlat standartlari doirasida davlatga qarashli maktablarda umumiy ta'lim olishning tekinligi tushuniladi [3]. Lekin ta'lim oluvchilarning ixtiyoridan kelib chiqib boshqa ta'lim turlarini, shakllarini turli muassasalarda pullik asosda olishlari mumkin.

Qayd etilganlardan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim shaxs, jamiyat hamda davlat rivoji juda ham muhim jarayondir. Chunki aynan ta'lim orqali shaxs o'zining bir qator huquqlarini anglab yetadi, ulardan foydalanadi. O'z huquqlarini anglagan shaxslar huquqiy ong va huquqiy madaniyat yuksak bo'lgan jamiyatning, bu jamiyat esa davlatning rivojiga zamin yaratadi. Shu sababli quyida ta'lim, ta'lim olish huquqi tushunchalari ilmiy-polemik jihatdan tahlil etiladi.

"Ta'limning xalqaro standartlar tasnifi"da ta'lim tushunchasiga ta'rif berilgan bo'lib, unda ta'lim "O'rganishga qaratilgan muayyan muloqot shaklini o'z ichiga olgan maqsadli faoliyat" [4], – deb tushuntirish berilgan.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ham ta'lim tushunchasiga ta'rif berilgan bo'lib, unga ko'ra, ta'lim ta'lim oluvchilarga nazariy bilim, malaka va amaliy ko'nikmalar berish, ularning umumta'lim va kasbiy bilimi, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Mazkur ta'rif ta'lim jarayoni, shaxsning erishgan ta'lim darajasi, uning amaliy malaka va ko'nikmalarini rivojlantirishni ham qamrab olgan.

Ilmiy adabiyotlar tahlil qilinganda esa "ta'lim" atamasiga aniq va yagona tavsif mavjud emasligi ko'rinadi. Chunki har bir tadqiqotchi ushbu ta'limning u yoki bu tomonini hisobga olgan holda o'zining ilmiy muammosi doirasida tahlil etgan.

Xususan, I. Kant ta'limni kishida bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni nazarda tutadigan, uning jismoniy va aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradigan, tartib-intizom shakllanishini o'z ichiga oladigan tabiiy tarbiyaga taalluqli jarayon sifatida baholagan [5].

O.V. Kruxmaleva ham yuqoridagi fikrga o'xshash qarashni ilgari surib, ta'limni bilim olish jarayoni va o'quv faoliyatining natijasi sifatida baholaydi [6].

Rus tadqiqotchisi V.I. Shkatullaning fikricha, ta'lim inson turmush tarzining ajralmas qismi bo'lib, shaxsdagi nafaqat moddiy va nomoddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki jamiyat hayotida o'z o'rniga ega bo'lish vositasidir [7].

Mamlakatimizda bilim olish huquqi bo'yicha eng birinchilardan bo'lib tadqiqot olib borgan olim Sh. Asadovning ta'kidlashicha, ta'lim, avvalo, jamiyat mahsuli, inson uchun shaxs maqomiga erishish imkoniyati, shuningdek, shaxsning jamiyatda faoliyat olib borishini ta'minlovchi vositadir [8].

B. Qodirovning fikricha esa ta'lim – fuqarolarning manfaatini ta'minlash maqsadiga yo'naltirilgan bo'lib, ta'lim oluvchilarning davlat ta'lim standartlari va bilan belgilangan natijalarga, yutuqlarga erishishini ta'minlashga qaratilgan jarayondir [9].

B. Norbekova ta'limni bilim va tarbiyaga bog'lagan holda tahlil etib, ta'lim asosan bilim berishni nazarda tutishini, bilim kishilarning tafakkur doirasini kengaytirishini, dunyoqarashini shakllantirishini, o'z o'rnida tarbiyani taqozo etishini qayd etgan.

Yuqorida qayd etilgan ushbu fikrlarda ta'limning ko'pgina xususiyatlari, vazifalari, xususan, bilim va ko'nikmalarni shakllantirishni hamda rivojlantirishni, insonning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy, ma'naviy kamol topishiga yordam berishi aks etgan.

Fikrimizcha, haqiqatan ham ta'lim shaxsning kamol topishi, jamiyat va davlat rivojida muhim jarayon hisoblanadi. Shu sababli yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 50-moddasida ta'lim olish huquqi nafaqat insonning asosiy huquqi sifatida yanada mustahkamlandi, balki ta'limni rivojlantirishdagi davlatning majburiyatlari ham aniq belgilandi.

Shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 5-moddasida "ta'lim olish huquqi" qisman ifodalangan bo'lib, unda jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, har kimga ta'lim olish uchun davlat tomonidan teng huquqlar kafolatlanishi belgilangan. Biroq shuni qayd etish kerakki, ushbu qonunda ham ta'lim olish huquqining tashkiliy masalalari, ya'ni ta'limning davlat tomonidan kafolatlanishi, ta'lim olishda barcha uchun teng imkoniyatlar yaratilishi nazarda tutilgan bo'lib, ta'lim olish huquqining mazmun-mohiyati to'liq ochib berilmagan.

Shu o'rinda ta'lim olish huquqi bo'yicha olimlar tomonidan ilgari surilgan fikrlarni tahlil qilish maqsadga muvofiq. S.P. Fedorenko ta'lim olish huquqini shaxsning fundamental huquqlari sifatida inson huquqlarining butun institutini qurishning asosiy elementi sifatida baholaydi [10].

T.O. Shilyuk va N.A. Jabin esa ta'lim olish huquqini ta'limning zamonaviy dunyoda muhim ahamiyatga ega ekanligidan kelib chiqib, uni shaxsning tug'ilishi bilan vujudga keladigan huquqi sifatida e'tirof etadi [11].

Boshqa guruh tadqiqotchilar ta'lim olish huquqining ikki jihati, ya'ni huquq va burchdan iboratligini qayd etadilar [12]. E'tirof etilgan ushbu fikrlar ta'lim olish huquqi insonning fundamental huquqi sifatida bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish imkoniyatini berish bilan bir qatorda, unga ma'lum majburiyatlar ham yuklanishini nazarda tutadi. Ya'ni umumiy o'rta ta'lim olish majburiy hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'limning majburiy ekanligi har bir shaxsning savodli bo'lishida eng muhim omil hisoblanadi. Shaxsning savodli bo'lishi boshqa huquqlaridan ham foydalana olish imkoniyatini yaratadi. Masalan, savodsizlik sababli bunday shaxslar aktiv saylov huquqlaridan foydalanishda to'liq imkoniyatlarga ega bo'la olmaydi. UNESCOning

statistik ma'lumotlariga ko'ra bugungi kunda yer yuzida 773 million inson savodsiz hisoblanadi[13].

Biroq yuqoridagi fikrlarda ta'lim olish huquqi umumiy ma'noda bayon etilgan bo'lib, ularda ta'lim olish huquqining asosiy maqsadi va uni amalga oshirish tartibi va shartlari ochib berilmagan.

Milliy tadqiqotchilar tomonidan ham ta'lim olish huquqi bo'yicha turlicha fikrlar ilgari surilgan. S.B. Shermuxamedovanning fikricha, ta'lim olish huquqining mazmuni shundan iboratki, O'zbekiston Respublikasining har bir fuqarosi uchun ularning ijtimoiy holatidan qat'i nazar bilim va tarbiyaning barcha shakllaridan teng foydalanish imkoniyatini beradigan shaxsning asosiy huquqlaridan biridir [14]. Ushbu fikrda faqatgina ta'lim olishdagi teng masalasiga e'tibor qaratilganligini ko'rish mumkin.

B. Qodirov esa ta'lim olish huquqini shaxsning asosiy huquqlaridan biri sifatida jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va madaniy rivojlantirishning ustuvor sohalaridan biri sifatida ilm berish va tarbiyani o'z ichiga olgan, shaxs, jamiyat va davlat oldida o'z mas'uliyatini anglaydigan, har jihatdan barkamol shaxsni shakllantirish maqsadini ko'zlaydigan jarayon sifatida tavsiflaydi [15].

Bizningcha, mazkur fikr boshqalariga qaraganda birmuncha mukammalroq hisoblanib, unda ta'lim olish huquqini ta'minlashdan asosiy maqsad ham o'z ifodasini topgan deb aytish mumkin.

Ilm-fanda yuqori natijalarga erishgan g'arb olimlari ham ta'lim olish huquqining mohiyati yuzasidan bir qator muhim fikrlarni ilgari surishgan. Xususan, D.W. Black ta'lim olish huquqi har bir insonning fundamental huquqi, shaxsga boshqa huquqlaridan foydalanishiga zamin yaratuvchi huquq sifatida tavsiflaydi[16].

Ushbu mualliflar tomonidan ta'lim olish huquqining shaxsning moddiy va ijtimoiy holatidan qat'i nazar shaxsga tegishli bo'lgan eng asosiy huquqlardan biri sifatida e'tirof etilganligini alohida qayd etish joiz. Chindan ham ta'lim olish huquqi shaxsning yoshi, sog'lig'i, ijtimoiy kelib chiqishi va ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar har qanday shaxs uchun kafolatlanadigan asosiy huquqlardan biridir. Shuningdek, ushbu olimlarning ta'lim olish huquqi bilim va tarbiya berishga qaratilgan degan fikrlariga to'liq qo'shilib bo'lmaydi. Chunki ta'lim olish huquqi nafaqat bilim va tarbiya berishga, balki ma'lum ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan jarayonlarni ham o'z ichiga oladi.

Yuqoridagi mualliflar tomonidan bildirilgan fikrlarning tahlili asosida ta'lim olish huquqiga quyidagicha mualliflik ta'rifi berish mumkin: "Ta'lim olish huquqi – har bir shaxsga tegishli bo'lgan, davlat tomonidan kafolatlangan, teng huquqlilik asosida erkin foydalanishi mumkin bo'lgan, bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashga va rivojlantirishga qaratilgan konstitutsiyaviy subyektiv huquqdir".

Oliy ta'lim olish huquqi ta'lim olish huquqining bir qismidir. Qonunchilik hujjatlarida ta'lim tushunchasi, tizimi, turlari va shakllari mustahkamlangan. Biroq "oliy ta'lim olish huquqi" tushunchasining mazmun-mohiyati to'liq ochib berilmagan. Milliy ilmiy manbalarda ham "oliy ta'lim olish huquqining" aniq va yagona ta'rifi berilmagan. Shunday bo'lsa-da, bir qancha olimlarning ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini nazariy jihatdan ochib berishga oid qarashlari mavjud. Bunda olimlar mazkur tushunchaning muayyan jihatlarini tadqiq etishgan.

T. Amin hamda D.W. Black oliy ta'lim olish huquqini umumiy o'rta ta'limni tamomlagan shaxslar olishi mumkinligini qayd etib, oliy ta'lim olish huquqi ta'lim tizimining barcha

darajalarida kamsitishlarni bartaraf etish, minimal standartlar asosida aniq ta'lim yo'nalishlari bo'yicha bilim olish va sifatni yaxshilash majburiyatini o'z ichiga olishini ta'kidlagan [17].

F.R. Xandaker shaxsning rivojlanishga bo'lgan huquqini tahlil qilganda uni **“soyabon huquq” (umbrella right)** sifatida e'tirof etgan. Shuningdek, bunday huquqlar sirasiga bir qator ijtimoiy huquqlar kirishini ko'rsatgan [18]. A.K. Weilert esa salomatlikka bo'lgan huquqni **“soyabon huquq”** sifatida baholagan. Umuman olganda, “soyabon huquq”lar shunday huquqlarki, ular o'z tarkibida xuddi soyabonda bo'lgani kabi bir nechta elementlardan iborat bo'ladi. Masalan, salomatlikka bo'lgan huquq, o'z navbatida, davolash muassasasini, davolovchi shifokorni va yana boshqa bir qator masalalarni erkin tanlash huquqiga ega bo'ladi.

Fikrimizcha, ta'lim olishga bo'lgan huquqni ham **“soyabon huquq” (umbrella right)** sifatida e'tirof etish mumkin. Chunki oliy ta'lim olishga bo'lgan huquq ham ta'lim olish huquqining tarkibiy qismidir. Shuningdek, shaxs oliy ta'lim olish huquqidan foydalanish bilan birga ta'lim muassasasini, ta'lim shaklini erkin tanlash huquqiga ham ega hisoblanadi.

Manfred Nowak oliy ta'lim olish huquqi odatda madaniy huquq deb hisoblansa ham, u boshqa inson huquqlar bilan bog'liq ekanligini, zamonaviy inson huquqlari qonunchiligida oliy ta'lim olish huquqi ta'lim erkinligi va akademik erkinlikni o'z ichiga olgan bilimlar majmui sifatida baholaydi.

Bizningcha, ta'lim olish huquqini Manfred Nowak qayd etganidek, madaniy huquq sifatida to'liq baholab bo'lmaydi. Chunki bu masalada bir qator olimlar A. Bezuglov va L. Belomastnix [19], O. Kutafin [20] ta'lim olishni ijtimoiy huquq sifatida e'tirof etadi. Sh. Asadov esa ta'lim olish huquqini ham ma'daniy, ham ijtimoiy huquqlar qatoriga kiritadi [21].

Fikrimizcha, oliy ta'lim olish huquqini amalga oshirishdan asosiy maqsad shaxsga qaysidir soha yoki ixtisosliklar bo'yicha ilmiy-nazariy bilimlar berish, uning malaka va ko'nikmalarini shakllantirish orqali tegishli soha bo'yicha mutaxassis tayyorlash hisoblanadi. Bu esa shaxsning ijtimoiylashuviga, ya'ni jamiyatning muhim bir a'zosi sifatida namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, B. Qodirov ta'kidlaganidek, oliy ta'limni modernizatsiya qilish birinchi navbatda, ijtimoiy xizmatlar mexanizmini takomillashtirish zarurati, ijtimoiy tashkilotlar, shu jumladan, ta'lim sohasi tizimining maqsadli ishlashi bo'yicha davlat va jamiyat talabini qondirishga qaratiladi [22]. Bundan ham ko'rinadiki, oliy ta'lim olish ijtimoiy soha bilan bivosita bog'liq. Shuning uchun ta'lim olish huquqini ijtimoiy huquq sifatida e'tirof etish mohiyatan to'g'ri deb hisoblashimiz mumkin.

M. Shav va T. Kovanlar barcha shaxslar teng darajada foydalanishi mumkin bo'lgan bilim olish vositasi, muayyan darajaga ega bo'lish imkoniyati deb qayd etishgan [23].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, oliy ta'lim olish huquqi chindan ham har bir shaxs erkin foydalanishi mumkin bo'lgan subyektiv huquq bo'lib, ma'lum standartlar (davlat ta'lim standartlari) asosida ta'lim oluvchilar tomonidan egallanadigan tegishli soha bo'yicha bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirish va rivojlantirish imkonini beradi.

Oliy ta'lim olish huquqi tushunchasining mazmun-mohiyati bo'yicha boshqa yondashuvlar ham mavjud. Masalan, S. Mishenko oliy ta'lim olish huquqini zarur darajadagi tayanch ta'limga ega bo'lgan shaxsning kasbiy bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi hamda ularni oliy ta'lim muassasasi yoki ilmiy tashkilotda belgilangan ta'lim dasturlari va standartlariga muvofiq rasmiy tan olinishi sifatida baholaydi [24].

O.V. Drobish oliy ta'lim olish huquqini subyektiv huquq deb e'tirof etadi hamda davlat va xalqaro hamjamiyat tomonidan kafolatlangan, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari yo'lida zarur bilim va malakalarni egallashning real imkoniyati deb hisoblaydi [25]. N.A. Pavlova oliy ta'lim olish huquqini tegishli ixtisoslik bo'yicha shaxsning madaniy-kasbiy bilimlari, amaliy ko'nikma va malakalarni egallashga bo'lgan huquq sifatida ifodalab, har bir shaxs ixtiyoriylik asosida foydalanishi mumkin bo'lgan inson huquqlaridan biri ekanligini qayd etgan [26].

Yuqoridagi olimlar tomonidan oliy ta'lim olish huquqining subyektiv huquq sifatida e'tirof etilishi hamda davlat va xalqaro hamjamiyat tomonidan kafolatlanishiga oid qarashlarini alohida e'tirof etish joiz. Shuningdek, mualliflar qayd etganidek, oliy ta'lim olish huquqi shaxsning ushbu huquqdan ixtiyoriy foydalanishi orqali aniq mehnat bozori uchun malakali, kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Fikrimizcha, haqiqatan ham oliy ta'lim aniq mehnat bozori uchun malakali kasbiy bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

C. Martin oliy ta'lim olish huquqi tushunchasiga to'xtalib, jamiyat hayotida asosiy o'rin tutishini va shaxsga tegishli bo'lgan subyektiv huquq ekanligini qayd etib, ma'lum doiradagi bilimlarni bosqichma-bosqich berishga yo'naltirilgan hamda xalqaro maydonda kafolatlangan huquqlardan biri ekanligini e'tirof etadi [27]. H. Brighouse va K. Mullane esa oliy ta'lim olish huquqini konstitutsiyaviy huquq sifatida insonning tabiiy huquqi ekanligini ta'kidlab, boshqa tabiiy huquqlardan farqli ravishda ushbu huquq jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida shaxsning ma'lum doiradagi bilimlarni olish va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan huquqlari sifatida baholaydilar [28].

Ayrim mualliflar ushbu huquqni ta'lim olish huquqining bir qismi sifatida ifoda etib, jamiyat manfaatlari uchun barchaga ochiq bo'lishi va uni amalga oshirishga to'sqinlik qilinmasligi, milliy darajadagi hujjatlarda, qonunchilikda, milliy ta'lim rejalari va strategiyalarida o'z ifodasini topgan universal huquq sifatida qayd etishgan [29].

Biz yuqoridagi tadqiqotchilardan S. Martin, H. Brighouse va K. Mullane tomonidan bildirilgan oliy ta'lim olish huquqini konstitutsiyaviy subyektiv huquq ekanligiga to'liq qo'shilamiz. Zero, oliy ta'lim olish huquqi amaldagi konstitutsiyamizda mustahkamlandi hamda u fundamental huquqlardan biri sifatida shaxsga tegishli bo'lgan ta'lim olish huquqining bir qismidir.

Shuningdek, oliy ta'lim olish huquqining tabiiy huquq sifatida baholanish holatiga to'liq qo'shilib bo'lmaydi. Sababi, olib borilgan tadqiqotimizda oliy ta'lim olish huquqini tabiiy huquq sifatida ham, pozitiv huquq sifatida ham e'tirof etuvchi tadqiqotchilar mavjud ekanligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, V.K. Grishina bepul oliy ta'lim olish huquqini tabiiy huquq sifatida tahlil qilgan [30].

Sh. Asadov ham bilim olish huquqini (oliy ta'lim olish huquqi uning tarkibida) tabiiy huquq mazmunini to'liq saqlab qolgan pozitiv huquq shakli sifatida tavsiflagan [31].

Darhaqiqat, oliy ta'lim olish huquqi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi hamda Konstitutsiyamizda inson huquqlari sifatida mustahkamlangan. Konstitutsiyamizning 19-moddasiga ko'ra, inson huquq va erkinliklari har kimga tug'ilganidan boshlab tegishli bo'ladi deb belgilangan. Ushbu qoida oliy ta'lim olish huquqi tabiiy huquq ekanligidan dalolat beradi deb aytish mumkin. Biroq, fikrimizcha, huquq nazariyasi bo'yicha davlat tomonidan yaratiladigan huquq pozitiv huquq ekanligidan kelib chiqib oliy ta'lim olish huquqini pozitiv huquq sifatida baholash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Nega deganda shaxsning oliy ta'lim

olish huquqini amalga oshirishni hukumat aralashuvisiz tasavvur etish qiyin hisoblanadi. Chunki oliy ta'lim olish uchun barcha sharoitlar, xususan, ta'lim muassasalari faoliyatini yo'lga qo'yish, ularni malakali kadrlar hamda moddiy-texnik baza (bino va inshootlar, texnik vositalar va boshqalar) bilan ta'minlash davlat tomonidan amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim olish huquqi tushunchasining mazmun-mohiyati bo'yicha yana boshqa yondashuvlar ham mavjud. Misol uchun, K. Joames va M.S. Vaskuyezlar oliy ta'lim olish huquqini ota-onalarning o'z xohish va imkoniyatlaridan kelib chiqib, har bir shaxsning ma'lum yo'nalish bo'yicha belgilangan ta'lim dasturlarini o'zlashtirish imkoniyati sifatida baholaydilar [32]. T. Jukova esa mazkur huquqni fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchilarining teng huquqlilik, mulkiy mustaqillik va fuqarolar irodasining erkinligi prinsiplari asosida amalga oshiriladigan nomulkiy huquq deb hisoblaydi [33].

Mazkur fikrlarga qisman qo'shilgan holda shuni aytish mumkinki, oliy ta'lim olishda ota-onalar, shu jumladan, ta'lim oluvchilar ta'lim muassasalari hamda ta'lim shakllarini (kunduzgi, sirtqi, masofaviy) o'zlarining xohishlariga ko'ra tanlash huquqiga ega. Bunda ta'lim oluvchi davlat ta'lim standartlariga muvofiq belgilangan talablar asosida ta'lim dasturlarini o'zlashtiradi.

Sh. Asadov ham aynan bizning fikrlarimizga muvofiq holda oliy ta'limning asosiy xususiyatini ko'rsatib o'tgan. Ya'ni tadqiqotchining fikricha, oliy ta'lim majburiy tavsifga ega emas, shaxs oliy ta'lim olishni o'zining qobiliyati, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlaridan kelib chiqib hal etadi [34].

Yuqoridagi fikrlarni oliy ta'lim olish huquqi nuqtayi nazarida tahlil etadigan bo'lsak, ta'lim oluvchi shaxslar oliy ta'lim tashkilotini o'zining xohish-irodasidan kelib chiqib tanlashi, oliy ta'lim muassasasiga qabul qilingan (to'lov-kontrakt asosida) har bir ta'lim oluvchi fuqarolik-huquqiy munosabat ishtirokchisi sifatida ta'lim tashkiloti bilan tuziladigan shartnoma asosida o'qishi mumkin.

Ushbu holat ta'lim olish huquqining fuqarolik-huquqiy munosabat sifatida shaxsiy nomulkiy huquqlar qatoriga kirishini ko'rsatmoqda hamda shartnoma tuzish erkinligi prinsipidan kelib chiqib talaba shartnoma asosida ta'lim olishi mumkin. Ta'kidlash joizki, qonunchilik bo'yicha ta'lim oluvchilar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumotni olish huquqiga ham ega [35].

A.I. Belyaykinaning tavsifiga ko'ra, ta'lim olish subyektiv huquqi har bir shaxsning uyg'un rivojlanishi va butun jamiyat rivoji uchun bilim olish, ko'nikma, shaxsiy xususiyatlar va boshqa kompetensiyalarni shakllantirishning qonuniy ta'minlangan imkoniyatidir [36]. A.I. Belyaykina, S.V. Kurov va V.V. Gavrishuklar oliy ta'lim olish huquqining subyektiv huquq sifatidagi belgilariga quyidagilarni kiritishgan:

- ta'lim olish huquqining konstitutsiyaviyligi;
- shaxs manfaatlari bilan bog'liq ekanligi hamda boshqa shaxslarning manfaatlari va obyektiv huquq normalari bilan chegaralanganligi;
- boshqa shaxslarning huquqiy majburiyatlari bilan ta'minlash [37].

M.A. Shoshina ta'kidlaganidek, turli davrlarda aholining ayrim guruhlari uchun oliy ta'lim olish huquqini amalga oshirishda cheklovlar mavjud bo'lgan. Sababi, ta'lim olish huquqi turli huquqiy munosabatlarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgani uchun uni amalga oshirish murakkab jarayon sifatida baholangan [38].

Shuni ham unutmaslik kerakki, har qanday huquqlarni, shu jumladan, oliy ta'lim olish huquqini amalga oshirishda ayrim cheklovlar (oliy ta'lim qamrovining yetarli emasligi, qabul kvotalarining cheklanganligi, barcha ta'lim shakllari uchun bir xil imkoniyatlar yaratilmaganligi, jumladan, masofaviy ta'lim shaklining barcha ta'lim muassasalarida mavjud emasligi, ushbu ta'lim shakli uchun qabul kvotalarining kam ajratilishi, o'quv dasturlarini ishlab chiqishda zamonaviy yondashuvlarning qo'llanmasligi, o'quv jarayonining eskirgan mexanizmlar orqali tashkil etilishi) yuzaga kelishi ham tabiiy holat hisoblanadi.

O. Chuboyeva va R. Xusainovlar ham oliy ta'lim islohotlari haqida fikr yuritib, o'rta maktab va kollejlarda bitiruvchilarining oliy ta'lim olish huquqini ta'minlashda oliy ta'lim bilan qamrab olish masalasini oliy ta'lim sohasida yechimini kutayotgan dolzarb muammolar sifatida qayd etishgan [39].

Bundan tashqari, B. Qodirov to'g'ri ta'kidlaganidek, oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirishga davlat tomonidan qabul parametrlarini oshirish yoki qabul parametrlarini belgilashda ta'lim muassasalariga mustaqillik berish asosiy omil hisoblanadi [40].

Shu o'rinda aytish mumkinki, bugungi kunda oliy ta'lim bilan qamrov darajasi 2016-yildagi 9 foizdan 42 foizga, oliygohlarimiz soni 77 tadan 212 taga yetkazildi [41]. Aynan mana shu faktor ham oliy ta'lim olish huquqini tabiiy huquq sifatida emas, balki davlat tomonidan ta'minlab beriladigan, davlat ishtirokisiz ta'minlashni tasavvur etish qiyin bo'lgan pozitiv huquq ekanligidan dalolat beradi deb hisoblaymiz.

Shuningdek, ayrim mualliflar oliy ta'lim olishga bo'lgan subyektiv huquqning mazmuni uning amalga oshirilishini ta'minlaydigan imkoniyatlarga bog'liq ekanligini qayd etib, ularga quyidagilarni kiritishgan:

1) ta'lim oluvchi shaxs ta'lim olish va undan foydalanish huquqini amalga oshirish, bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish uchun mustaqil harakatlar qilish;

2) ta'lim olish va undan foydalanish huquqini amalga oshirishda boshqa subyektlardan o'z majburiyatlarini bajarishni talab qilish (boshqa shaxslarning harakatlariga bo'lgan huquq);

3) ta'lim olish huquqi buzilgan taqdirda (davlat majburlovi) buzilgan huquqlarni tiklash uchun vakolatli organlarga murojaat qilish;

4) ta'lim olish huquqini amalga oshirishda muayyan ijtimoiy imtiyozlardan foydalanish [42].

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda oliy ta'lim olish huquqining yuridik tabiati sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

– oliy ta'lim olish huquqi konstitutsiyaviy subyektiv huquq hisoblanadi;

– inson huquqlarining konstitutsiyaviy tasnifi bo'yicha ijtimoiy huquqdir;

– oliy ta'lim olish huquqi murakkab subyektiv huquq (**comprehensive right**)dir;

– oliy ta'lim olish huquqi “soyabon huquqi” (**umbrella right**) bo'lib, u ayni vaqtda davlat tomonidan beriladigan pozitiv huquq (**positive right**) hisoblanadi;

– oliy ta'lim olish huquqi muayyan majburiyat bajarilganidan so'ng, ya'ni majburiy umumiy o'rta ta'lim tamomlanganidan so'ng vujudga keladi;

– oliy ta'lim olish ixtiyoriylik asosida, ya'ni oliy ta'lim olish yoki olmaslik, ta'lim olish shakllarini, ta'lim yo'nalishlari va ta'lim muassasalarini erkin tanlash asosida amalga oshiriladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, oliy ta'lim olish huquqi shaxsning asosiy huquqlaridan biri sifatida nafaqat shaxsning rivojlanishiga, balki shaxsning bu huquqini ta'minlash davlatning ham rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. // <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>
2. Dunyo mamlakatlari konstitutsiyasida bepul ta'limning kafolatlanishi. Free education: <https://www.constituteproject.org/topics>
3. Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг билим олиш ҳуқуқининг конституциявий асослари/ Ю.ф.н. дисс. – Т., 2009. 42-б.
4. Международная стандартная классификация образования (МСКО): утв. 5 октября 2011 г. на 36 сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО. – М., 2011., п.12. С. 3.
5. Хайтметов Р. Иммануил Кант ва педагогика // Academic research in educational sciences. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/immanuil-kant-va-pedagogika> (дата обращения: 23.12.2023); Eshchanov V.K., va Arzikulov Z.K. (2020). Using information technology in the teaching of atomic physics in higher educational institutions. International Journal of Scientific and Technology Research, 9(2), pp. 6218-6222.
6. Крухмалева О.В. Современные тенденции в получении образовательных услуг // Социс. 2011. № 9. С.83-88.
7. Шкатулла В.И. Образовательное право: Учебник. – М.: Норма-инфра, 2001. – С. 203.
8. Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг билим олиш ҳуқуқининг конституциявий асослари/ Ю.ф.н. дисс. – Т., 2009. 14-б.
9. Қодиров Б.Б. Ўзбекистон Республикасида олий таълим муассасаларини бошқаришнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари / Ю.ф.н. дисс. – Т., 2012. 17-б.
10. Федоренко С.П. Метавселенная и право на образование: теоретико-правовой аспект // Северо-Кавказский юридический вестник. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metavselennaya-i-pravo-na-obrazovanie-teoretiko-pravovoy-aspekt> (дата обращения: 23.07.2023).
11. Шилюк Т.О., Жабин Н. А. Право на образование и его защиты //Актуальные проблемы российского права. – 2013. – №. 6. – С. 698-705.
12. Беляйкина А.И. Конституционное право на образование и проблемы его реализации // Вестник РУК. 2022. №2 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-na-obrazovanie-i-problemy-ego-realizatsii-1> (дата обращения: 23.07.2023).
13. UNESCO statistika instituti ma'lumoti. // <https://uis.unesco.org/en/topic/literacy>
14. Шермухамедова С.Б. Таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент, 2018. 32-бет.
15. Кодиров Б.Б. Некоторые вопросы совершенствования образовательного законодательства // Обзор законодательства Узбекистана. – 2018. – №. 2. – С. 10-12; Содиқов Н. Професионал таълимнинг ижтимоий-иқтисодий зарурати // Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – Т. 24. – №. 3. 398-404-б.
16. Black D.W. The fundamental right to education //Notre Dame L. Rev. – 2018. – Т. 94. – P. 1059.
17. Amin T. Right to Education of the Autistic Children: An Overview //ASA University Review. – 2015. – Т. 9. – №. 2; Black D.W. The fundamental right to education //Notre Dame L. Rev. – 2018. – Т. 94. – P. 1059.
18. Khandaker.R. (2010). Linkage between Right to Development and Rights-based Approach: An Overview. Northern University Journal of Law.
19. Безуглов А., Беломастных Л. Конституционное право России. – М.: Издательство АЭФП, 2004. – ст 325
20. Кутафин О. Конституционное право России. – М.: Юристъ, 2003. – С. 286.

21. Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг билим олиш ҳуқуқининг конституциявий асослари/ Ю.ф.н. дисс. – Т., 2009. 28-б.
22. Қодиров Б.Б. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш / Ю.ф.д. дисс. – Т., 2019. – 77-б.
23. Shaw M. P. The public right to education //U. Chi. L. Rev. – 2022. – Т. 89. P. 1179; McCowan T. Reframing the universal right to education //Comparative Education. – 2010. – Т. 46. – №. 4, pp. 509-525.
24. Мышенко С.А. Право на высшее образование в России и Германии (сравнительно-правовое исследование) //URL: <https://www.dissercat.com/content/pravo-na-vysshee-obrazovanie-v-rossii-i-germanii-sravnitel'no-pravovoe-issledovanie>. – 2015.
25. Дробыш О.В. Понятие, содержание и структура конституционного права на высшее образование. – 2017.
26. Павлова Н.А. Право на высшее образование и многообразие институтов высшего образования в США //Региональные особенности рыночных социально-экономических систем (структур) и их правовое обеспечение. – 2015. – С. 70-75.
27. Martin C. The right to higher education: A political theory. – Oxford University Press, 2022.
28. Brighthouse H., Mullane K. The right to higher education and the gap between ideal theory and non-ideal decisions //Theory and Research in Education. – 2023. – Т. 21. – №. 1. – С. 77-81.
29. Sabzaliyeva E, Gallegos D, Yerovi C., Chacon E, Mutize T, Morales D, Andres J. The right to higher education: A social justice perspective. – 2022. P.8.
30. Гришина В.К. Конституционное право гражданина Российской Федерации на образование // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2020. №6-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-grazhdanina-rossiyskoj-federatsii-na-obrazovanie-1> (дата обращения: 16.01.2024).
31. Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг билим олиш ҳуқуқининг конституциявий асослари/ Ю.ф.н. дисс. – Т., 2009. 26-б.
32. Волохова Е.Д. Законодательное обеспечение права на образование в Российской Федерации: монография. М.: Готика, 2004. 320 с.
33. Жукова Т.В. О праве на образование как о личном неимущественном праве // Законы России: опыт, анализ, практика. 2012. № 4. С. 42–47.
34. Асадов Ш.Ф. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг билим олиш ҳуқуқининг конституциявий асослари/ Ю.ф.н. дисс. – Т., 2009. 93-б.
35. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
36. Беляйкина А.И. Конституционное право на образование и проблемы его реализации // Вестник Российского университета кооперации. – 2022. – №. 2 (48). – С. 103-109.
37. Беляйкина А.И. Правовая позиция // Правовая позиция Учредители: Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Донбасская аграрная академия». – №. 7. – С. 7-14; Куров С. В., Гавришук В. В. Безопасность права на образование //Право и образование. – 2014. – С. 60-68.
38. Шошина М.А. Конституционное право на образование и проблемы его реализации // Алтайский вестник государственной и муниципальной службы. 2015. №13. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-na-obrazovanie-i-problemy-ego-realizatsii> (дата обращения: 24.07.2023).
39. Чубоева О, Хусаинов Р. Таълим ислохотлари – давр талаби //Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities. – 2023. – Т. 11. – №. 1. – С. 12-16.

40. Қодиров Б.Б. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимида кадрлар тайёрлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш / Ю.ф.д. дисс. – Т., 2019. – 46-б.
41. Ш. Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига байрам табриги. 30.09.2023. <https://president.uz/uz/lists/view/6702>
42. Беляйкина А.И. Конституционное право на образование и проблемы его реализации // Вестник РУК. 2022. №2 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnoe-pravo-na-obrazovanie-i-problemy-ego-realizatsii-1> (дата обращения: 24.07.2023).

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 8 (4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).